

A BIZONYOSSÁGON INNEN ÉS TÚL (A HERMENEUTIKAI KÉTELY SAJÁTOSSÁGAI)

VERESS KÁROLY

AZ ÖNMAGÁNAK HATÁRT SZABÓ KÉTELY

Olyan gondolkodók mint Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston, Descartes, Jaspers a filozófia *eredetének* a kérdését a csodálkozással és a kételkedéssel hozzák összefüggésbe. „Az emberek ugyanis – olvassuk a *Metafizikában* – most is, meg régen is a csodálkozás következtében kezdtek filozofálni.” Kezdetben a legközelebb eső dolgokon álmélkodtak, majd tovább mentek ezen az úton „és nagyobb dolgok felől is kezdtek kérdéseik lenni”. „A kételkedő és csodálkozó ember pedig tudatlannak érzi magát...” – mondja Arisztotelész.¹

A csodálkozó ember elmerül a „valami úgy van, ahogyan van” bizonyosságában, ezzel szemben a kételkedő és kérdező ember arra döbben rá, hogy a tapasztalati tudása voltaképpen *tudatlanság*. A tudatlanság ebben az összefüggésben nem hiányzó tudást jelent, hanem inkább a *tudás* és a *nem tudás* közti *különbségtevésre* való képtelenségre utal. Afféle *szókratészi tudatlanságról* van szó, a „*nem tudás*” *tudásáról*. A tudás ebben a vonatkozásban *hiányként* merül fel, de nem a tárgyi tudás hiányaként, hanem hiányzó *bizonyossággént*, a tudás lehetőségfeltételeire és hatáira való *rálátás* hiányaként.

A csodálkozásról a kételkedésre való *átváltás* során tehát a természetesen adódó bizonyosságról a *hiányzó* bizonyosságra történik átváltás. Ez olyankor is bekövetkezik amikor valamilyen oknál fogva – Jaspers szerint „határhelyzetekben” – a tapasztalati világunk elveszíti magátólértetődőségét, otthonosságát. Minden ilyen fordulat egyúttal *szemlélet- és beállítódás váltást* jelez: a csodálkozás, illetve az otthonos megszokottság állapotát a *keresésre/kutatásra/vizsgálódásra* irányuló erőfeszítés váltja fel. A *fordulat* a tudáshoz való viszony tekintetében is észlelhető. A tudás pozitivitásból *negativitásba* fordul át, és mint *hiány* válik az igazságkeresés motivációs alapjává. Ily módon a

¹ Aristoteles: *Metafizika*, Hatágu Síp Alapítvány, Budapest, 1992. 982b. 39., 40. Ford. Halasy-Nagy József.

kételkedés új utat nyit a tudásképződés számára; a tárgyi dimenzión túlmenően megnyitja a megismerés *reflexív/önreflexív/kritikai* dimenzióját, a *tudásra vonatkozó tudás* képződési folyamatát. A tényleges komoly kételkedés nem annyira arra irányul, amit tárgyilag tudunk, hanem a lehetséges tárgyi tudás forrásaira, feltételeire és értelmére. A kétely tehát nem jelenti a magátólértetődőségen alapuló tudás magabiztos elfogadást, de nem jelenti annak gondolatlan, reflektálatlan elvetést sem. A köznapi tapasztalati tudás és az önnön mibenlétét tudatosító tudás *különbségének* a kimunkálása folytán a kétely rálátást nyit a tudás eredetére, és újból bejárhatóvá teszi a tudásképződés útját. Az önnön kétségeivel is folyton szembesülő kétely ily módon az *eredet* mindenkori megújítójának és fenntartójának minősül.

A *radikálisan komoly* kételkedés elve a kételkedés végsőig való feszítését célozza, azzal a hallgatólagos előfeltevéssel, hogy csak *így lehet túllépni rajta* valamiféle bizonyossághoz. A kérdés viszont az: túl lehet-e/túl kell-e lépni a kételkedésen? Hiszen úgy tűnik, a szkepszis bármiféle leküzdése a jelzett különbség – végső fokon a szókratészi tudatlanság és a tudott tudás közötti különbség – *eltüntetésével* jár. Ez viszont *dogmához* vezet inkább, mintsem bizonyossághoz.

A *módszeres* kételkedés ugyancsak a bizonyosságot állítja előtérbe; az elérhetőségét abban látja, hogy a radikális szkepszis *határt szab* önmagának. Ezen a belátáson alapul a tudat *a tudat folytonosságának* a tételezése Szent Ágostonnál. A *szenháromságról* című művében ezt mondja a kételkedőről: „Ha kételkedik, emlékszik arra, hogy min kételkedik, azután tudja, hogy kételkedik, és ha kételkedik, azt is tudja, hogy nem szabad elhamarkodott ítéletet mondani.”² E három mozzanatnak – a kételkedés tárgyának a tudása, a kételkedés önmagára irányuló (reflexív) tudása, valamint e tudás önmaga általi határoeltsága – az összefonódása biztosítja a kételkedő számára a tudat folytonosságát és önnön létének ebből merített bizonyosságát.

Az önmagának határt szabó radikális szkepszis másik esetét Descartes-nál találjuk a *szubjektum felé fordulás*, a megalapozott tudás lehetőségfeltételként tételezett cogito, énszerűség formájában. Descartes egy *háromosztatú* bizonyosságfogalommal operál. „Bizonyos vagyok abban, hogy gondolkodó dolog vagyok”³ – állapítja meg Descartes a gondolkodás önmagára irányuló világos és határozott belátása alapján. De kérdéses számára, hogy a gondolkodás

² Aurelius Augustinus: *A szenháromságról*, Szent István Társulat, Budapest, 1985. X, 10. 14., Ford. Gál Ferenc.

³ René Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994. 45. Ford. Boros Gábor. Illetve: „Ebből pedig azt vontam le, hogy általános szabályul fogadhatom el: mindaz, amit egészen világosan és egészen határozottan belátunk, igaz.” Descartes: *A módszerről*, Bevezette és magyarázta Tamás Gáspár Miklós. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1977. 71. Ford. Szemere Samu.

önmaga iránti kétségtelen bizonyossága elégséges-e valamely dolog bizonyosságának a belátásához. „S vajon ezzel már azt is tudom, mi szükséges ahhoz, hogy valamely dologban bizonyos legyek?” – teszi fel mindjárt a kérdést. Számára a gondolkodás bizonyossága és a gondolt dolog bizonyossága a bizonyosságnak a kételkedésből eredő általános szabályában – a kételkedés önmaga iránti végső bizonyosságában – nyer egységes megalapozást: „Ennélfogva már látom is, hogy általános szabályként fölláthatom azt a tételt, mely szerint igaz mindaz, amit egészen világosan és elkülönítetten megragadok.” Nem véletlenül állapítja meg Fehér M. István, hogy nem talál ni nyomát annak, hogy a descartes-i kétely önmagára is kiterjedne, önmagát is kétségbe vonná, avagy önmagára rákérdezne.⁴⁵ Ugyanis a *megingathatatlan* bizonyosság, amire rábukkan, illetve, amit már eleve magával hoz, nem más, mint az önmagával összezáruló, *önmagában bizonyos* univerzális kétely – a kételymentes kétely –, amelynek, minél bizonyosabb, annál inkább ki kell vonnia magát a kétely köréből, magán (és a kutatáson/megismerésen) kívül kell kerülnie.

Egészen más irányból világítódik meg a radikális szkepszis önmagának való határszabása Jaspersnél, aki a kételkedés révén feltáruló *önmagaságra* helyezi a hangsúlyt. Jaspers előbb leszögezi, hogy a módszeres kételkedés „minden tudás kritikai vizsgálatára indít, és radikális kételkedés nélkül nincs is filozófiai gondolkodás”.⁶ Azt is hozzáfűzi viszont, hogy „míg a bizonyosság felé vivő úton kétségeimmel viaskodom, külső dolgokba merülök”, nem magamra gondolok, hanem „magamról teljesen megfélekezve megelégszem a tudás megszerzésével”.⁷ A kételkedés módszeressége tehát – bár közvetve és kifordítva – az önmagam bizonyosságához is elvezet, ám a megszerezhető tudás bizonyosságáról leválasztódó önmagam csak *hiányként* társul ehhez a bizonyossághoz – hiányzó önmagamként, hiányzó bizonyossággként. A hiány itt már nem a tudás tudásának a szkepszist motiváló hiányaként lép fel, hanem a megismerés bizonyosságából kiszoruló önmagaság hiánya szab határt a radikális szkepszisnek.

A kérdés úgy tevődik fel: melyek a lehetőségfeltételei a kétségtelen, biztos, megalapozott tudásnak? A kérdés *kérdése* viszont arra irányul, hogy: miben áll az ehhez társuló bizonyosság?

Ágoston a tudat benső állapotába helyezi, Descartes a tudással szembe-helyezett kételybe és a kételyt művelő gondolkodó létébe helyezi, Jaspers az

⁴ Vö. Fehér M. István: *Heidegger és a szkepticizmus. A szkeptikus kételyen át a hermeneutikai kérdésig*. Korona Nova Kiadó, Budapest, 1998. 101.

⁵ Vö. Uo. 109.

⁶ Karl Jaspers: *Bevezetés a filozófiába*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 19. Ford. Szathmáry Lajos.

⁷ Uo.

önmagaságnak a kételkedés révén feltáruló hiányába helyezi a bizonyosságot. Más szóval, mindegyikük a megismerésen *kívül* helyezi a bizonyosságot, olyasmiként, amiben megszűnik a kétely.

De vajon ezzel a három aspektussal kimerül-e a módszeres kételkedés önmagának határt szabó funkciója? Vagy pedig a kételkedés folyamatának van még olyan további határoló komponense is, ami a karteziánus szkepszisre irányuló figyelem körén kívül marad, vagy legalábbis háttérbe szorul? Ha van ilyesmi, az nem lehet más, mint a *dolog maga*, azaz a „tudott” dolog kiszabadítása a ráarakódó előítéletekből és elővezetése a maga igazságában. Ez az igazság korántsem akar a karteziánus „vagyok” szilárd, változatlan bizonyossághoz hasonló bizonyosságot teremteni, hanem a maga sokarcúságában tűnik fel, képlékeny, eseményszerű, történésben levő bizonyossággént. Az igazság határt szab a kételynek, ám nem biztos, végső igazsággént; hanem úgy, mint a biztos tudásra irányuló kutatás *igazságshorizontja*, amivel a kutatás/keresés által megcélzott bizonyosság *végességshorizontja* társul. A reflektálatlan képzetek hálójából kiszabadított *dolog maga* szavatolja az igazság lehetőségességét, s egyúttal a kétely határoltságát. Ez a belátás nem korlátozódik a kételkedő (szubjektum) végességére, hanem ahhoz a felismeréshez vezet, hogy a jól végzett kételkedés az igazságban, amelyhez szükségképpen elvezet, egyszersmind lehatárolt is, tehát nem végtelenbe tartó redukcióként megy végbe. Az igazság és végesség horizontjainak az *összefonódásában* a kutatás minden újabb szintjén újra kell gondolni az elért bizonyosság érvényességi köreit, a kételkedés feltételeit és az újrakezdés esélyeit, melyek új kezdetet jelentenek és más irányú utakat nyitnak meg. Az ily módon képződő bizonyosság nem a dogma és a hit, nem a „kétség nem fér hozzá”-szerű kételymentes tudás állapota; nem merül ki valamiféle megkérdőjelezhetetlen nyilvánvalóságban, s nem is vonja maga után a kétely megszűnését/megszüntetését.

AZ ÖNMAGÁT KÉRDEZŐ KÉRDÉS

Az eddigiekből észrevehető, hogy a kételkedéssel összefüggésben álló bizonyosság voltaképpen *kétarcú*, s ez megosztónak bizonyul a kételkedő viszonyulás és beállítódás elgondolása tekintetében. A bizonyosság mibenlétének vonatkozásában az *episztemológiai* orientációjú módszeres karteziánus kételkedéstől jól elhatárolható a *hermeneutikai kétely*.

Az episztemológiai és a hermeneutikai kétely különbsége leginkább a *tudás* vonatkozásában érhető tetten. A szkeptikusok, s jelesül Descartes a kételyt a kételkedő felől és a kételkedés ténye, gyakorlása felől értelmezik, s nem a tudás felől, amely megalapozza és motiválja a kételkedést. Holott egy bizonyosan meglévő tudás nélkül (legyen az akár naiv köznapis tapasztalat, akár

magasan szervezett szakértői tudás) nincs, vagy értelmetlen a kételkedés. A kételkedés nem annyira tudáshoz vezet, mintsem inkább tudáson *alapul*, pontosabban a *nem tudott tudás* és a *tudott tudás* kettősségén alapul, illetve a *különbségük* feltárásához vezet.

A nem tudott tudás és a tudott tudás közötti *rést* a hermeneutikai szkepszis számára a *kérdés* nyitja meg. A hermeneutikai kérdés *ön-előfeltételező* jellege hordozza a hermeneutikai kétely *formális* meghatározottságát. Amikor hermeneutikailag kérdezőnk, a *kétely* horizontjába vonjuk be nemcsak a kérdezőt és a kérdezettet, hanem *magát a kérdést* is. A hermeneutikai kérdés, miközben a kérdezett megnyitására irányul, önmagának mint kérdésnek is tudatában van, s a kérdezést önmagára is kiterjesztve, saját kérdésvoltát is kérdésessé teszi. Ezzel együtt a kérdező – a kérdésben benne állva – önmagát is megnyitja a kérdés kérdésességében. Ily módon lesz a hermeneutikai kérdés nemcsak feltett, hanem *megélt* kérdés is. Az a mód, ahogy a kérdező az ítéleteivel, előítéleteivel egyetemben képessé válik önmaga kérdésességének a játékba hozására a kérdezés folyamatában, szavatolja voltaképpen a filozófiai vizsgálódás hitelességét. Ebben különbözik a hermeneutikai kérdezés minden más kérdezési módtól. E különbségből jól beláthatóvá válik az episztemológiai kétely és a hermeneutikai kétely tényleges különbsége is.

Az episztemológiai szkepszis többnyire megáll/leáll valamilyen elért bizonyosságnál. A hermeneutikai szkepszis alapja viszont az önmagát kérdező kérdés, amely már önmagában is *formális kétely*. Valójában nem a kérdés ered a kételyből, hanem a kétely ered a kérdésből. A helyesen feltett hermeneutikai kérdés mindig *túllép* a már elért bizonyosságon önnön kérdésességéhez, s ily módon elmélyíti magát, meghatározottabbá válik, szükség esetén irányt vagy szintet vált, tovább haladva egy újabb kérdésfeltevés megnyitásához.⁸ A hermeneutikai kérdés formája a *továbbkérdezés*, amely nem csupán egy többé vagy kevésbé végleges válaszra irányul, hanem a kétely ébrentartására, s ezáltal a kutatás fenntartására a teljesebb, megalapozottabb igazság érdekében.

Az *önmagát kérdező kérdezés* korántsem jelent határtalan, parttalan kérdezést, mivel a horizontjában felsejlő bizonyosság mindig is határt szab a kérdésnek. A kutatás folyamán éppen elért bizonyosság olyan *tűzőpont*, amely az elért eredmények megvizsgálása céljából ideig-óráig lerögzíti a kérdészés fő irányát. Így lehet, mintegy helyben topogva, számos (mellék, szárny) (ágazati) származékos kérdés megvizsgálása mentén megbizonyosodni arról, hogy az addig végzett kutatás során nyert bizonyosság mennyire kielégítő. Ily módon körvonalazódik az önmagát kérdező kérdés körül az éppen megtalált, de már meg is kérdőjelezhető bizonyosság törékeny *bizonyossága*. És ezáltal hárulhat

⁸ Vö. Fehér M. István: I. m. 109.

el a megismerés (az ítélet, előítélet) bizonyosságban lezáruló volta által támasztott akadály a továbbhaladás útjából. A hermeneutikai szkepszis ugyanis nemcsak a megismerőképessegek hiányosságaiban ismeri fel a fő problémát, hanem a kutatás során létrejövő és birtokolt ismeretekhez való *hozzáállásban* is; abban, ahogyan a megismerés akadályozni képes önmagát a továbbhaladásban. A hermeneutikai szkepszis éppen a megismerés természetéből származó ilyen akadályoknak az elhárítására irányul a megismerés útjából.

Hermeneutikai tekintetben megváltozik a szkepszis *radikalizmusának* értelme is. A *radikális szkepszis* hermeneutikai vonatkozásban nem jelent mást, mint a hermeneutikai kérdéses radikális *nyitottságát*, azaz a hermeneutikai szkepszisnek a hermeneutikai beállítódásból fakadó nyitottságát.⁹ A hermeneutikai kérdésként gyakorolt kétely, az episztemológiai kétellyel ellentétben, nem valamiféle metodológiai instrumentumként szolgál, hanem tényleges *eredetként* nyílik meg, amiből új tudásképződmény *ered*. A radikalizmus itt nem jelent mást, mint a kutató arra irányuló törekvését, hogy mielőtt bármit is elfogadna vagy elvetne, előbb a vizsgálat tárgyává tegye.¹⁰ Ennek fontos mozzanata a kérdésessé váltak tüzetesebb vizsgálata, annak tisztázása, hogy mennyire állják ki a kérdésesség próbáját. Ehhez a kutatónak a kétely tárgyát a *dolog maga* felől is meg kell vizsgálnia, és a segítségére kell sietnie annak azáltal, hogy *megszabadítja* az előítéletektől és *megegyeztet* a mellette szóló érveket. És csak akkor, ha a vizsgált tárgy így sem állja ki a próbát, kell/lehet *továbblépni*.

A MEGÉLT MEGBIZONYOSODÁS

Láthatjuk, hogy a hermeneutikai kétely a bizonyosságot visszahelyezi a kereső/kutató tudásképző megismerés folyamatába. Melyek az ismérvei ennek a bizonyosságnak?

A kételyen kívül rekesztett bizonyossághoz képest a hermeneutikai bizonyosság az éppen elért bizonyosság *kérdésességének* a bizonyossága, ami egyúttal – egy másik irányban – a továbbhaladás lehetőségének a bizonyosságát is jelenti. Más szóval, a hermeneutikai bizonyosság elsődlegesen *negatív bizonyosság*, a „mi nem az?” bizonyossága, azaz megbizonyosodás a vizsgálódás során arról, hogy az előfeltételezett tudás *nem* igazolódik; e negatív bizonyosság azonban a vizsgálódási erőfeszítések útján kivívott/megküzdött *igazságként* – az előbbieken igaznak vélt vélekedések *nem-igazságaként* –, s egyúttal a vizsgálódásban részt vevők *közös igazságaként* merül fel. Ezért e

⁹ Vö. Uo. 113.

¹⁰ Vö. Uo. 157.

negatív bizonyosság *pozitív* erőltetéssel bír, mivel nem a kétely megszüntetését eredményezi, hanem az *ébredtartsását* szolgálja; olyan mozgósító erőként hat, amely a kérdés újbóli feltevésére, illetve a kutatás irányváltására mozgósít.

A hermeneutikai kétely folyamatában nem annyira *bizonyítás* útján kivívott bizonyosságról van szó, hanem *megélt megbizonyosodásról*, amely az értelmező-megértő viszonyulással érhető el, játékba hozva a különféle tapasztalatokat, a saját ítéleteket és előítéleteket is, hogy *jobban értsük* ezáltal azt, amit addig nem értettünk eléggé. A hermeneutikai kételkedés a valamiben való kételkedéssel együtt a kételkedő saját önmegismerését és önértelmezését is magában foglalja. Bármiféle kérdésessé tétellel, önmagunk kérdésessé tétele is együtt jár.

A *megbizonyosodásnak* ahhoz, hogy tényleges, megélt bizonyossághoz vezessen, több irányban is teljesülnie kell: megbizonyosodást igényel a) a kétely jogossága, indokoltsága felől; b) a kétely *határai* felől; c) a lehetséges válaszok *határai* felől; d) a továbblépés *szükségessége* felől. A *megélt* igazság-igény és igazságtapasztalat mindig is véges, határolt, nyitott, s mint ilyen a folytatásra érdemes, továbblépésre ösztönöz.

Ezért a dialogikus vizsgálódás mint megbizonyosodás nem iktatja ki, nem szünteti meg a kételyt, hanem inkább magába építi mint szerves, dinamizáló komponenset. Miközben a hermeneutikai vizsgálódás megkísérli a kételyt radikálisan végigvinni, próbára tenni, a lehetséges határaival szembesíteni, nem vezet el a kételyt lezáró, a feltett kérdést megbízhatóan megválaszoló bizonyossághoz. Ebben éppen a kétely hermeneutikai gyakorlata játszik fontos szerepet, melynek során nemcsak a kétely tesz próbára meglévő ítéleteket, érveket, bizonyítékokat, hanem minden lényeges ponton önmagát is próbára teszi. A tárgyi kételkedés menetében folyamatosan ott munkál az önmagára is nyitott kételkedő beállítódás (ön)reflexív kérdése: helyes-e a kételkedésünk? jól kételkedünk-e? Az episztemológiai kétely (s ebbe a karteziánus kételkedés is beleillik), az önmaga iránti bizonyosságon alapul: miközben másokra tekint, önmagára *nem* tekint; önmaga iránti *vaksággal* kételkedik, kritizál, világosít fel másokat. A hermeneutikai kétely képes kiküszöbölni az episztemológiai kételynek ezt a *vakfoltját*; ténylegesen *végigvitt* kétely, amely önmagát sem vonhatja ki a kételkedés horizontjából, vagyis magára a kételyre (is) alkalmazott kételyként valósul meg. Más szóval: a hermeneutikai kétely azzal a bizonyossággal szemben is fellép, ami éppen a kétely (önmaga iránti) bizonyossága; (ön)kritikailag felismeri, hogy a kétely maga sem vonható ki a kételkedés köréből. Ahhoz, hogy tényleg sikeres és hatékony lehessen, a saját vakfoltjába is bele kell tekintenie.